

До аудіобачини!

ЕН1 - БЗЕР

ЧИТИТЕЛЯ

ОПОВІДАННЯ

1 9 4 9

життя важке й тверде, як камінь, але жити й хочеться, і треба.

Я вже почав задіти, чому не видали мені зброї. Не багато я нею, щоправда зробив би, — але вмирати без спротиву завжди таки неохота.

Однак стукалися щораз настиривіше, і то якраз до мого вікна. Я спочатку думав категорично заборонити господині і Вадчиняти, і взагалі вставати — але відпама охоти: що подумає, що смерть мені така страшна. Дай. Дай робить як хоче.

Вона й зробила, як хотіла. Коли знову вибки нетерпляче задзвеніли, вона, що до цього насторожено мовчала, немов неслухаччись що я скажу, раптом зірвалася з своєї постелі і прологом вискочила до сінки.

— Хто там?! — гукнула в сінки неначе б то сердито чи, може, злякано.

— Та свої, відчинить наредті!

Я знав зразу, що то за "свої". Це ті "свої", що вбивають немовлят, що в клітках терору тримають Західну: "свої" запродавці німецьких катів, що втратили хлібодавця. Моя господиня щось півголосом заторохкотіла їм, швидко, що й розібрата годі — і раптом один з них перебив її:

— Ну й добре. Побачимо, що то за вовк.

Я зрозумів, що мова йшла про мене, однак "обачити" їх не мав жодної охоти, тому й обернувся до стінки й накрився з головою.

Вредті вони зайшли. Господиня залишилася ще у сінки і, видно, з одним далі про щось сперечалася — а двох увійшло.

— Добри вечір!

Два голоси промовили один за одним. Мені слід було б вєтати, або хоч відповісти, але я мовчав. Мені вони були гидкі.

— Видно, сплять усі, — вже тихіше сказав один і черкнув сірником. Він, здається, не підніс його до мене, а наглянув на столі лампу й засвітив її. Хвилину мовчали — мабуть розглядалися.

— Що я — просимо сідати, — запросив себе вредті один і крісло під ним затріщало. Він сів біля

— Що ж — просимо сідати, — запросив себе впрямті один і крісло під ним затріщало. Він сів. Біля мого робочого столика і почав листати книжки. Я мав сладу зірватися, вирвати книжки йому з рук... і раптом до моїх вух донеслось сухе скреготіння.

Треба було обережно глянути.

Такі і є. Другий з них витягнув із своєї торби бритву і гострив її на мармурку, забутому мною на столі, отже, будуть мене різати.

Я одним оком розглядав їх і мене обрала дить. Яким правом вони, непрошені, торкаються моїх речей? і невже не можна застрілити, а треба такі зарізати!

Символічна картина: один з книжок, а другий з бритвою. Ну що ж, це не звичайні вбивці, а "культурні".

Той з бритвою раптом закотив страшно очі, висолопив свого гидкого язика і вдарив бритвою по ньому кілька разів, немов перекиривляючись, як буде мене різати. Задоволений, видно, пробо, сховав її знов до торби.

— Слухай ко, кинь ко свою бритву, послухай що тут пише, — звернувся до нього перший та став читати.

"Жили-були два сусіди. Один — великий, веселий і добродушний — підходив щоденно до другого, журного й мовчазного, та все кивав йому привітливо головою й простягав руку. А той мовчав і глядів з-під лоба. Та сусід не ображався, а другого дня знов привітливо усміхався та простягав руку, і знов той навіть пальцем не кивнув. Але добродушний сусід не ображався і ще через день знов простягав руку, хоч і знов без користи. Кінець-кінцем його терпіння трісло. У кого ж воно не трісне, якщо це роками тягнеться? і от розсердився він вкінці і стукнув свого сусіда киям по голові. Стукнув і сам здивувався. Трісло щось у

сусіда і розвалилось. Але, виявляється, це не череп його тріс, а оболочка тверда, ледяна, що покривала його всього від голови до ніг. Хтось заморозив його і лишив. Ось чому не міг він ні головою кивнути, ні руки подати. А як розвалилась оболочка, то вийшов із неї звичайно живий дідусь і також зразу усміхнувся і руку сусідові простягнув... дід Добре, що сусід здогадався його стукнути..."

Він читав уривок з роману фінського письменника Ельмара Гріна "Вітер з Півдня", удостоєного сталінської премії 1-го ступеня. Мене дивувало, чому він це робить - але він сам пояснив:

- Знаєш, хто це пише? - звернувся з запитом до свого товариша.

-Знає, - відповів цей, - Галан.

-Чому - Галан? - засміявся здивовано перший.

- Ну як - чому? "Веселий, великий сусід" - це старший брат?

- Еге, - сміючися притакнув цей.

- Ну, а заморожений - це українець. А пише це Галан, бо я вже читав його одну річ зо "стуканням" - тільки там "стукнув" не старший, а молодший себе сам стукнув - під Базаром, - це в Галанових "Дідях без батьківщини", може поцікавитися. А тому що з цього вийшла вже повна іронія, то він оце поправився: тепер вже "стукає" старший, але це виходить тільки на користь молодшому...

Я, признатись, з цього пустомецьства мало розібрав. Почало мені прояснюватись аж тоді, коли перший вже сказав поважно:

- А от ти дивись - чому росіянин такого не напише? Чому росіянин привик чути паном... - він з пасією вхопив якусь книжку і читав: "...той, хто любить волю понад життя, той переможе у найважчій боротьбі..." - це, - говорив уже, - з книжки якогось В. Гроссмана "Сталинградская битва" і слова ці сказані на хвалу Росії. Нехай він і бреше, нехай ми і знаємо, як здобувалась перемога над Ні-

меччином, - але хіба й він, чужинець, не ближчий тобі, як ці "наші" і не наші старі діти, що їх треба обов'язково вести за ручку?..

Вони, мабуть, дамі говорили О, але у хату зашнов третій.

- Що, спить учитель? - запитав він кудись у простір.

По голосі я зразу пізнав, що це той, що назвав мене вовком. Тепер вперше я злякався і закрити око.

Він ~~нахилився над ліжком і сказав це:~~

- Жаль, - але нічого не вдієш. Комись не стрінемось то й поговоримо. Ну що ж, ідемо!

2.

Але "стрічатися" з ними мені не було жодної охоти.

Цієї ночі я вирішив не ночувати вдома. Закінчивши працю з дітьми, перескочив у місто, де й залишився у приятеля на цілу ніч. Спочатку міркував з цілою ціллю справою зголоситися до кач. РО МВД, але згодом передумав: він занадто ж звисока дивиться на людину, а мені треба було щиро з кимсь поговорити.

Здається, що й добре зробив.

Після розмови з приятелем - оперативником на наше село - я зрозумів, наскільки мало орієнтуюся у місцевих відносинах. Воно й не диво - адже Харків досить таки далеко звідси. Про бандерівців я міг чути, але що вони роблять настільки "тонко" - цього трудно було від мене вимагати.

- Хе - хе, - сміявся приятель, - а ти таки даремно налякався!

А коли я видивився здивовано, він продовжував:

- Ти можеш і не витріщатися так. Вачив, ми можемо говорити відкрито: бандерівці не вбивають тих, що їм активно не шкодять.

Це була для мене новинка.

- Ов, - не повірив, - а чому ж мені говорили цілком інакше?

- І дурниці говорили! - розсердився приятель. - Наговорять людині дурниці, а потім вона переко-нується до її, престо, оббріхували - от і маємо наслідки: поволі та й клониться до бандерівців. Тільки дітей добре лякати циганами.

Я, признатись, мало розумів з того всього.

- Знай - вони зайшли до тебе не випадково. Те, що ти думаєш про господиню - байки: вони тут всі бандерівцями дихають. Ти не до неї приглянься - вона напевно це й активістка їхня.

- Ну, хіба переборщуєш, - зауважив я.

- Ані трохи. Ще раз кажу, що вони тут тільки й живуть бандерівцями. А боїтися - вона тобі й присягне, що нікого й нічого не знає! Це й є, до певної міри, їхнє слабе місце. Замість ширити й їхні ідеї, вони відрікаються їх прилюдно, хоч во-ни їм і рідні.

- Ти кажеш - вони мене вбити не хотіли?

- Вони тебе хочуть вбити, але не фізично, а ідейно.

- Смішно! - вставив я.

- Цілком не смішно! їх ідеї заразливі.

Я розсердився.

- Чорт візьми - чи ти пропагандист бандерів-ський, чи що? Вони не вбивають, їх ідеї заразли-ві - до чого ж тоді наша боротьба проти них?

- Вони - найлітніші вороги народу.

- Але ж вони, ти кажеш, несуть тому народові передові ідеї?

- Вони - вороги ССОР, вони найлітніші вороги нашої партії, і це вистачить! - сухо відповів він.

Одначе я не міг довго заснути. Страшна думка свердлила змучений мізок.

Невже говорити про бандерівців п р а в д у - значить вести їхню пропаганду?

Я люблю життя, але не животиння філістера, а те, що боротьба.

Я ніколи не нарікав, що пізно чи рано родився. У давнину я був би спартанцем - 1 або на щиті+ щиті, або під щитом. Я був би учнем Галілея, Гуса - мостів за собою не люблю літати. Коли б я родився англіїцем - здобував би Австралію, Канаду. Я видирав би їх у природі, у Невідомого. Я розбивався б на кораллових рифах, разом з героями Дв. Лондона сівав би на снігу далекої Канади 1 капляв би, випльовувачи шматки відморожених легенів, та знов б'г би за собаками в нуртах: вперед!

Але я родився радянською людиною. Мене, безпритульного, пригорнула радвлада, вивчила мене; - 1 я 11 зубами мушу оборонити. 1 боронив. На всіх фронтах вітчизняної війни, в снігах Підмосков'я 1 пісках Сталінграду я заслоняв 11 своїми грудьми 1 болюсно ридав, коли приходилося нам відступати.

Хтось сказав, що я українець. Гаразд. 1 Україну я люблю - понад усе. Я люблю 11 Дніпро, 11 заводи, 11 етотиць. Я люблю хмельницького.

Російські новиністи хочуть нас винародовити, хочуть з нас вилувати рабів! - Це правда. Але їх засудило передове людство, їх засудили росіяни-комуїсти. У нас національна культура утисків не терпить, навпаки, 11 дають якнайширші можливості вияву - національній за формою, а за змістом соціалістичній...
с

- "Російській"? - Хто це сказав? Ха-ха, навпаки Допускається навіть непорозуміння з Росією". Ось підручник - щоправда старий, з 30 року - в ньому чорним на білому сказано, що приєднання України до Росії у 1654 - було кроком реакційним. Тепер говориться інакше? - значить, історіографія пішла вперед. Але ми маємо свої гордоці - 1 "історія літератури" Кирилівка, 1 "історія України" Петровського. Ці речі засуджені партією - але у місцях
за

дуже шкідливі, де пропагується "Вищість" українців, ну, кай не вищість, але хоч рівність. Але це ж дрібниці. Але не тільки росіянин може чути ся паном положення, може й українець. От Панч, у "Запорожцях", кличе словами Кривоноса про українців:

- І такий народ мав би загинути? - А ніколи!

Правда, і цей твір засуджений,.. Але ж це - націоналізм, вивищування одного народу над іншим, расизм, що привів до великого нещастя у світі.

Чорт візьми, чому Сталіна ніхто не спростував у його виступі на прийнятті, коли він вирік слова про "найвидатнішість" російської нації!

Я люблю життя, але я втомився...

4.

Але з господином поговорити все ж таки треба.

- Чому ви всі тут такі скриті? - запитав її напівшартом сьогодні, коли вернулася вона вечером із села.

Час, здається, вибрав мало відповідний: вона була чогось сердита і скочила до мене, як оса.

- Поки вас не знами, доти й не були скриті! - крикнула.

Я образився - але вона вже тарабанила, немов горохом сипала.

- Скриті? А чи ж я була коли скрита перед чужою людиною, поки не було ваших Сибірів? А чи ж хто бачив таке, щоб чужу людину мати за ворога? Оце й з перше добре, що ви його принесли, а друге - колгоспи...

- Ну, в колгоспах не так то я погано, - завважив я.

Вона видивилась на мене неймовірно.

- Ви робили коли в колгоспі? - запитала, немаче спокійно, але я відчував, що за тим спокоєм криється ціла буря.

- Чому б то ні? Раз, коли я ще вчився у школі, ціле літо допомагали колгоспникам.

- А, то ви робили, бо обрік у вас вигравав! - вона вибухнула. - А що колгоспник - це не людина у вас, того ви не знаєте? Що колгоспник працює, не покладаючи рук, і має за це "вліхту" на вечерю - цього ви не бачите! А втім - нехай там раб, а я не хочу цього раб - чи ж за це мають мене віхати?!

Зчерги я витріщив очі.

- Якто - віхати?

- Та вони мене оце сьогодні два рази підвішували за те, що я не проку їх "добровільно" прийняти мене до колгоспу!

Я зрозумів. У селі дія група по організації колгоспу. Сором залив мені лиця краскою і я вибіг на двір.

Що подумає про нас світ?

До канцелярії сільради мене не хотів пустити міліціонер, але я, офіцер і орденоносець з війни, вже відстояв його. Та те, що я побачив, заставило мене на мить задержатись біля відчинених дверей.

З одного кінця стола сидів секретар райкому партії, з другого - мій приятель-оперативник, з між ними якийсь сеянин, без верхньої одежі, в білизні.

- Підписуй! - гримнув секретар.

Сеянин мовчав.

Секретар скочив, захопив сеянина за бороду і стукнув головою кілька разів об стіл.

- Підписуй!

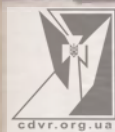
Сеянин був мокрий від поту, але мовчав.

Секретар захопив лівою рукою за волосся старого, зловив його праву руку, вмочив її у чорнило і старався притиснути чорні пальці до готової вже заяви.

Сеянин мовчав, але вперто відводив руку...

- Що ви виробляєте, ви ж соромом вкриваєте нашу батьківщину! - вже не здержався я.

Секретар пустив сеянина і враз перемінився в я лід.

- Де один бандерівець? Я вас, учитель, за протиколгоспну пропаганду на десять років засаджу! - спокійно відповів.

Мене трясло, мов у пропасниці. Приятель вивів мене і порадив йти додому. Відійшовши кілька кроків, я зупинився і притиснувся розпаленим чолом до якоїсь стіни. Раптом почув слова, сказані до вартового міліціонера:

- Ти, сук-кин сині!.. - і вечірню тиву прорізав звук ляпаса.

5.

Я втомиений і розбитий, працювати з дітьми мені стає щораз важче.

Справді: я таки, мабуть, трохи погарячився. Адже колективного господарства таки не порівняєш до індивідуального: Там ~~ж~~ і техніка, там і різнича культура. Але методи... Ну що ж, якщо народ не бачить, що йому хочуть добра - треба робити йому те добро хочом й силою.

В селі до мене враз стали всі більш привітливі, навіть діти, і ті з більшою увагою слухали мене тепер. Це мене злостить: ~~ж~~ невже вони сміють думати, що я схвалюю їх опір?

Ех, якби так нам вдалося захопити їх своїми ідеями, як завадили їх бандерівці! В чому ж справа?

Я старався ~~в~~в господарині одержати розв'язку цього питання, але вона відповідала скупю; хоч і привітна, але тримається осторонь. Почуванням, що вибухнули в неї того вечора, не давала вже волі.

- Невже вам так добре жилося за польських часів? - поставив я їй питання.

- На горі з тим добром! - була відповідь.

- Чому ж ви нарікаєте зараз?

Господиня задумалась.

- За Польщі жилося тяжко, але не так як зараз.

Але в це була - Польща, а ви хвалитеся, що ви - народня влада!

Я хотів знати про бандерівців.

- Ти свої бандерівці обманюють вас. Коли б вони прийшли до влади, вони забули б ці передові ідеї, що їх зараз голосять.

Господиня сумно веміхнулась.

- Ви судите по своїх правителях - що одне говорять, а інше роблять... А ви от візьміть сорок третій рік, коли бандерівці вигнали до більших міст німців - я тоді мала чоловіка, але не знала тих поставок, теперішніх податків і позик, а тепер мій чоловік згинув на фронті - а мені за те що?..

Я хотів дізнатися більше - але вона затялася. Знякалася, мабуть, що я так багато сказала.

Мені не раз доводилось чути про ці бандерівські "республіки" з сорок третього, і я завжди старався доказати, що це робили наші, червоні партизани - але тоді люди вмовками і підмікалися.

Вони не співаються своячитися з нашою партією і чуття не визволеними, а завойованими.

Але, здається, не переможеними.

6.

Мене не арештовували, а прямо так покликали на допит.

Я признавав, що погарячився, але разом з тим старався доказати, що поведінка наших органів нам чести не приносить. За це і замкнули мене в КПЗ.

- Слухай но, ти, - говорив мені приятель, приністи вматок хліба, а йогоб очі горіли ненавистю до мене, - що ти, офіцер, хочеш робити з себе бандерівського мученика? Невже ти не розумієш що ти - шкідник, а шкідника можна якими хоч способами зничити?

Мене боліло таке ставлення справи і я відповів:

- Проти мене нема жодних параграфів!

- Нема? От ми й постараємось знайти!

Він вийшов сердитий і більше не показувався..

Я мусів признати йому рацію і попросився до начальника. Признав свої помилки та погодився з рішенням що мене, як скомпромітованого, й перекинуть у цілком іншу околицю.

- Сором вам, офіцерові та ще й орденоносцеві, займатися дів'яцтвом! - сказав мені на прощання начальник, але я чомусь того сорому, що палив мене при догані, відчутти не міг. Мабуть це занадто свіжими залишилися в пам'яті його ж слова, сказані ним відносно моєї зауваги щодо честі:

- Не приносять честі? Але приносять хліб! Доки були чесні, доти були голодранці...

В село, де я вчителював, і вертатись не хотілось - але там залишилися мої речі. Я пішов за ними - і не впізнав власної домівки: мої дрібні пожитки розкинені, домівка покопана, посеред хати глибокий рів. Господиня німо дивилася на мене, а коли я почав снаковуватися - промовила:

- Ваші... за бандерівцями, чи за ким шукали...

Я вперше впав у люті, що вона зве їх "ваші". Хотів щось відповісти - та враз із сусіднього подвір'я обізвалися густі стріли.

Я вискочив надвір.

Кругом сусіднього будинка лекала група мого приятеля-оперативника №1 і обстрілювала хатину. Недалеко порога валялися два трупи з цієї групи. Кілька кроків від мене лежав сам оперативник та строчив по будинку з кулемета, захований сам за купом каміння. З будинку раз-у-раз ляскали постріли та чулися оклики, змісту яких важко було вловити. Ось згуркотіла граната та впала, розриваючись та каліючи двох бійців...

Тут стояти було небезпечно, але я сам не знав чому не відходив.

Будинок враз знов виригнув дві гранати і поки прогули їх відламки, заставляючи облягати щіль-

припасти до землі, з дверей вискочила з автоматом в руках людина і в кількох кроках впала, засипавши все довкруги вогнем.

Оточені пробивались крізь кільця - і їхнє положення кращало. Ще кілька кроків і перший з них буде у рові, свідки знаменитий обстріл.

Та раптом мій приятель повернувся - і кулемет загавкав довго-довго. Перший з оточених, що власне зірвався бігти, впав, мов підкошений - йому прострілено ноги. Він миттю повернувся і, хоч видно було як це йому боляче, обстрілював з свого місця напасників, даючи змогу двом іншим відповісти до рову.

Та його автомат раптом втих. Було ясно, що він вистріляв набої. Він встав на свої прострілені ноги, вихопив нагана та крикнув, здавалося, на увесь світ:

- Слава Україні! Прощайте, друзі, бажаю вам бачити вільну рідну Матір!

Наган клацнув і він утік коміть головою. І аж тепер я пізнав що це - мій знайомий, той, що поплутав Гріна з Галаном.

Що сталося у моїх грудях - не знаю. Я не думав над тим, що робити, але вхопив каміньку і заляв не оперативника прямо в потилицю. Він протягнувся і затих, а я вхопив кулемета у свої руки.

Але я не лягав, а кулемет, що так слухав мене все війну, не Відмовив і тепер.

Я косив здивовано-переляканим обличчям напасників, а в грудях щось співало, немов під Сталінградом.

Того дня я вперше почув слово "друге", сказане до мене - і я хотів його повторювати у безконечність.

- Я знав, що ви будете наші - і всі у того, що звав мене вовком, сміялися. - Хто побачить нас - мусить стати на правильний шлях, якщо він думав

істота, якщо він не механізм!

Ми були полями, молоді, дужі, а віра наповнювала кожен наш м'яз.

Життя важке й тверде, як камінь, - але жити і хочеться, і так треба.

Літній, 49.

- - = 000 = - - -